

סנהדרין שראו אחד שהרג את הנפש

הרב ברוך כהנא

ר' יוסי ור' עקיבא האי עד עמדו לפני העדה למשפט מאי דרשי ביה? ההוא מיבעי ליה לכדתניא: ר' עקיבא אומר מנין לסנהדרין שראו אחד שהרג את הנפש שאין מניחין אותו עד שיעמוד בב"ד אחר, ת"ל עד עמדו לפני העדה למשפט, עד שיעמוד בב"ד אחר.

(מכות יב) -

רוצח שהרג בזדון אין ממיתים אותו העדים ולא הרואים אותו עד שיבא לבית דין וידינוהו למיתה, שנאמר ולא ימות הרוצח עד-עמדו לפני העדה למשפט, וה"ה לכל מחוייבי מיתות ב"ד שעברו ועשו שאין ממיתין אותן עד שיגמר דינן בבית דין. (רמב"ם הל' רוצח א, ה)

דברי הברייתא כאן סותרים סוגיות במקומות אחרים.

א. בר"ה כו. מובאת ברייתא לגבי סנהדרין שראו באחד שהרג את הנפש, שר"ט אומר "מקצתן נעשו עדים ומקצתן נעשו דיינים", כלומר, שנים מהם יעידו על הרציחה, ויצטרפו שני דיינים חדשים לדיינים האחרים להשלים מנין כג, והם ידונו (כפי שרש"י כותב, כי אותם שמעידים אינם יכולים גם לדון, כי גם לר"ט אין עד המעיד נעשה דין), ור"ע אומר, "כולן נעשים עדים ואין עד נעשה דין", כלומר, גם עד הרואה (שאינו מעיד) אין נעשה דין, וצריך ב"ד אחר לדונו. המשנה שם האומרת לגבי עדות החודש, שאם ב"ד ראו את החודש, יכולים שני דיינים חדשים להצטרף לאחד הדיינים המקוריים, ויהיו ב"ד לקדוש החודש, ויקבלו את עדותם של שני הדיינים המקוריים האחרים, שיהיו עדים - והגמרא רוצה לומר שמשנה זו היא דלא כר"ע, כי לר"ע גם הדיין השלישי פסול לדין כי הוא ראה את החודש. והגמרא מתרצת, שר"ע דיבר רק בדיני נפשות, שם צריך "והצילו העדה", ומי שראה שהרג זה את הנפש לא יכול לראות לו זכות. ולכן פסול לדונו; משא"כ בדינים אחרים שאינם צריכים אובייקטיביות. וקשה, כי בגמרתנו לומד ר"ע דין זה מהפסוק "עד עמדו", ושם הגמרא מביאה את הטעם שלא יוכלו לראות לו זכות? ואין לומר שפסוקנו הוא אסמכתא, שהרי (כפי שמראה הריטב"א) הגמרא אומרת שפסוק זה "מיבעי ליה" לדין זה, ולכן אינו פסוק מיותר - ואם זה אסמכתא, הפסוק עדיין מיותר.

ב. בב"ק צ: מובאת אותה ברייתא, והקשו ממנה על ר' יהודה נשיאה שרצה לדון על פי

מה שראה הוא עצמו שאדם בייש את חברו; שהרי גם ר"ט פוסל את העד המעיד מלדון: ומתמצים שני תירושים. הראשון, הוא שהברייתא דיברה במקרה שהסנהדרין ראו את המעשה בלילה, שאז א"א לדון, לכן צריכים שלמחרת יקבלו עדות, ולכן צריך להביא דיינים חדשים במקום אלו שיעידו, לר"ט, ולר"ע צריך דיינים שכולם לא ראו, ואילו המעשה של ר' יהודה נשיאה היה ביום, ולכן היה יכול לדון בלי קבלת עדות, לפי הכלל "לא תהיה שמיעה גדולה מראייה" (אך רש"י כותב, שעדיין לר"ע צריך ב"ד אחר, אלא שר' יהודה נשיאה הוא כר"ט). בתירוץ שני אומרת הגמרא, שבאמת ר' יהודה נשיאה לא ראה את המעשה, אלא הסתמך על עדים שראו. מהסוגיה יוצא, שטעם ר"ע הוא שאין עד נעשה דיין, ולא משום פסוקנו?

ג. בסנהדרין עח. אמר רבא, טריפה שהרג בפני ב"ד, חייב מיתה משום "ובערת הרע מקרבך", למרות שא"א לקבל עדות בדבר, כי כל עדות תהיה עדות שאי אתה יכול להזימה, כי גם כשיזמו העדים לא יהרגו כי רצו להרוג רק טריפה. והרי כאן נאמר שהרוצח בפני ב"ד, צריך שב"ד אחר ידונו אותו, ואותו ב"ד אחר יצטרכו לקבל עדות על הרציחה, ושוב זוהי עשאי"ל?

בראשונים כמה שיטות ביישוב קושיות אלה, ובפסק ההלכה.

שיטת בעל המאור

הרז"ה במאור הקטן בר"ה שם הסביר, שעיקר טעמו של ר"ע. הוא מהפסוק "עד עמדו", ומשם למד שגם אם ראו ביום, צריך ב"ד אחר; ומה שאומר את הטעם של "אין עד נעשה דיין", הוא לדבריו של ר"ט, לאמר: גם אם אינך מקבל את הדרשה של "עד עמדו", ואתה סובר שאם ראו ביום הורגים אותו בלי עדות משום ש"לא תהיה שמיעה גדולה מראייה", (ומסתמך בזה על הגמרא בב"ק לפיה ר"ט סובר שאם ראו ביום, יכולים לדון אותו בלי קבלת עדות, כפי שעשה ר' יהודה נשיאה, לתירוץ ראשון), מ"מ איך אתה אומר שבראו בלילה, מקצתן עדים ומקצתן דיינים, הרי כיון שהם זקוקים לעדות, כולם נעשו עדים, ואין עד נעשה דיין, כי כיון שראו שהרג לא יוכלו לראות לו זכות, ולא יבדקו את העדים בדיקה יפה, והרי צריך "והצילו העדה" – שיבדקו את העדות כדי להציל את הרוצח. ואילו דעת ר"ט היא, שאין צורך בבדיקה יפה, ולכן הדיינים יוכלו לדון למחרת ע"פ עדות שנים מהם, בצירוף שני דיינים חדשים.

נראה שמה שבעל המאור לא פירש "לא מצי חזי ליה זכותא" בפשטות, שמדובר במה שנושאים ונותנים בדין לזכותו או לחובתו, וכפירוש רש"י בר"ה "שיהפכו בזכותו", הוא כי למרות שראו שהרג, יכולים להפוך בזכותו מצד פרטיהן הרבים של הלכות רוצח, כגון – אם היה במכה כדי להמית וכיו"ב; ואילו לא היו יכולים להפוך בזכותו כלל, ר"ט לא היה חולק, כי זה מוסכם שנחוצה הפיכה בזכות הנידון, כמש"כ ר' כהנא בסנהדרין יז. שלכן ב"ד

שראו כולם לחובה פוטרים אותו: אלא, מה שחסר כאן הוא בדיקה יפה של העדים, כי הדיינים אינם מטילים ספק בעדות עצמה כי הם ראו את המעשה ויודעים שהעדים אינם משקרים, ור"ע סובר שמשום "והצילו" צריך בדיקה יפה של העדים (שעל ידי הבדיקה, יוכלו למצוא איזו הכחשה, שתפטור את הנידון, ואנו מעוניינים בזה למרות שהם לא שקרנים, וידוע שזה הרג, כי התורה רוצה למעט בהוצאת גזר דין מוות), ור"ט סובר שא"צ, ואין זה כלול ב"והצילו", כיון שלאמיתו של דבר העדות היא אמת. ובכך מתורצת קושיית רשב"א וריטב"א (בר"ה) על בעל המאור, הרי גם ביום צריך "והצילו העדה" וא"כ טעם זה טוב גם למקרה שראו ביום, ומדוע הוצרך ר"ע בכלל לפסוק של "עד עמדו": הרי הסברנו, שלדעת בעל המאור החסרון של "והצילו" קיים רק כשהב"ד דן ע"פ עדים, ואז צריך בדיקה, אבל אם ראו ביום, הלא לר"ט דנים בלי עדות, כי "לא תהיה שמיעה גדולה מראיה", וא"כ אין צורך בעדות ולא בבדיקתה, וא"כ אין חסרון של "והצילו", שהרי לדעת בעל המאור, כאמור, ב"ד יכולים למצוא לו זכות גם כשראו את המעשה. ולכן הוצרך ר"ע לפסוק, לפסול גם ביום.

הרשב"א והריטב"א הקשו עוד על פירושו, מדוע הגמרא שם הסבירה את דברי ר"ע בטעם שהוא לא טעמו האמיתי, אלא טעם של "לדבריו", בשעה שטעמו האמיתי ידוע? יש לתרץ, שכיון שר"ע אמר בבריתא רק "ואין עד נעשה דיין", לא היה מסתבר לגמרא לומר שכוונתו לדרשה שלנו, שא"כ היה לו להביאה, ויותר היה מסתבר לה לומר שכוונתו לסברה של "לא מצי חזי ליה זכותא", ולכן לא אמרה ר"ע במפורש, שכיון שהוא דבר שמסברה, אין צורך לאומרו.

בסיכום, בעל המאור מאחד את הטעמים בב"ק ובר"ה "והצילו העדה" ו"אין עד נעשה דיין", שהראשון הוא טעמו של האחרון, אבל שניהם טפילים, ומכסים רק חלק מהמקרים - שראו בלילה, ועיקר טעם ר"ע הוא מהפסוק, שטוב גם לראו ביום. היה מקום לומר שלדעתו, הלימוד של ר"ע מ"עד עמדו" מוגבל לרוצח, שבו מדבר הפסוק, ורק ברוצח הוא סובר שאפילו ראו ביום צריך ב"ד אחר, מגזיה"כ, אבל בשאר חייבי מיתות, אם ראו ביום יכולים לדון ע"פ ראיתם משום "לא תהיה שמיעה גדולה מראיה" (כמו בקדוש החודש ובדיני ממונות), ורק אם ראו בלילה צריך ב"ד אחר משום שהדיינים שראו לא יוכלו לעשות בדיקה יפה לעדות - וטעם זה שייך בכל דיני נפשות, משום "והצילו העדה" (לדעת ר"ע) שהוא אמור בכל ד"נ, ובכך מוסבר מדוע ר"ע כאן נקט את דינו דוקא ברוצח. אבל נראה שכמו שדורשים את "והצילו העדה" לכל דיני נפשות למרות שהוא אמור רק ברוצח, כך נדרוש את "עד עמדו" לכל ד"נ למרות שנאמר ברוצח. צריך להוסיף, לשיטת רז"ה (וכן לשאר השיטות, פרט לרמב"ם) שלומדים מפסוק זה שב"ד שראו פסולים לדונו, צריך לומר שהדבר נלמד מהיתור של הפסוק, שאילו ממשמעותו אין להסיק שב"ד שראו שהרג פסולים לדונו, שהרי לא מדובר בפסוק שראוהו ב"ד.

שיטת הרמב"ן

בחידושי הרמב"ן כאן, הוא מבחין בין שני התירושים שנאמרו בב"ק. הוא כותב, שלפי תירוץ ראשון, שהעמידו בשראו בלילה, דברי ר"ע נאמרו לדבריו של ר"ט, האומר שבלילה הדיינים שיעידו לא יוכלו לדון, אך שאר הדיינים יכולים לדון למרות שראו – ולזה אומר ר"ע שכולם נעשים עדים, כי אין עד נעשה דיין, "כפשטה" (כך לשונו). ואילו לתירוץ שני, שמעמידים בשראו ביום, דברי ר"ע הם, מהפסוק "עד עמדו". אשר לדברי הגמ' בר"ה, מסביר הרמב"ן שהם באו רק להסביר מדוע לא נלמד את כל דיני עדות מדין רוצח – על זה אמרו, שרק בדיני נפשות אין עד הרואה יכול לדון, כי צריך "והצילו".

צריך להבין:

- א. מדוע הרמב"ן מבחין (שלא כרז"ה) בין שתי האוקימתות בב"ק;
- ב. מדוע לא הסביר כרז"ה את דברי הגמ' בב"ק;
- ג. מדוע אמר רמב"ן שלפי התירוץ השני בב"ק המדובר גם כשראו ביום, הרי בגמרא שם זה לא נתפרש;
- ד. הוא לא תירץ לפי האוקימתא השניה בב"ק, איך זה שכאן הובא פסוק, ושם נאמר הטעם "אין עד נעשה דיין".

נראה שיש להבין את דברי הרמב"ן כאן על פי דבריו במלחמות ה' בכתובות מא: . שם בעל המאור כותב (בשם ראב"ד) שאם ב"ד ראו ביום, א"צ עדות = הגדה, אלא אומרים "לא תהיה שמיעה גדולה מראייה", והוכיח את זה ממה שבתירוץ ראשון בב"ק אומרים שר"ט הצריך דיינים נוספים רק אם ראו בלילה, ומשמע שאם ראו ביום, א"צ דיינים נוספים כי א"צ עדות. הרמב"ן שם השיב, שבתירוץ השני שם מתכוונת הגמרא לומר שגם ביום מצריך ר"ט הגדה = עדות (אלא שבמעשה של ר' יהודה נשיאה, הוא לא ראה כלל, ודן על פי עדים שראו את המעשה); וכותב גם, שמשמע שזאת המסקנה בב"ק. לפי"ז מובן, מדוע הוצרך לכתוב כאן שבתירוץ השני בב"ק מדובר שראו ביום. וממילא מובן מדוע הבחין בין שתי האוקימתות: התירוץ הפחות נוח הוא (כפי שתירץ רז"ה לשתי האוקימתות, שהן אחת, לשיטתו) מה שתירץ רמב"ן לאוקימתא הראשונה, שר"ע דיבר לדבריו של ר"ט, ובא לומר שאפילו בלילה לא יכולים לדון כי אין עד הרואה נעשה דיין "כפשטה" (כלומר, שלא ע"פ הפסוק "עד עמדו"), אבל עיקר טעמו הוא מ"עד עמדו", אבל הוא לא אמר טעם זה בתשובתו לר"ט, כי לא הוצרך לזה. אבל לאוקימתא השניה, אין צריך לומר כך, שהרי ר"ט דיבר גם ביום, שמקצתן נעשו עדים ומקצתן דיינים, וא"כ נפל הקושי (שעורר הרמב"ן) שלפי הגמרא בב"ק יוצא שר"ע דיבר רק בלילה, ומגמרתנו יוצא שהוא דיבר גם ביום – הרי לאוקימתא השניה, מדובר בברייתא גם ביום, ומעתה (שמדובר באותו מקרה) יכול רמב"ן לפרש שדבריו של ר"ע שם "אענ"ד" אינם נימוק, אלא מבוססים על הדרשה של "עד עמדו", שהתוצאה ממנה היא שמי שראה את הרציחה לא יכול לדון עליה. ואשר להסבר דברי הגמרא בר"ה, אמנם לגבי האוקימתא הראשונה בב"ק הוא יכול

לומר כרז"ה ש"לא מצי חזי ליה זכותא" הוא הטעם של ר"ע "אענ"ד" כי כוונת ר"ע ש"אענ"ד" הוא "כפשטה", שלא על סמך "עד עמדו", אבל לגבי האוקימתא השניה בב"ק, הוא לא יכול לתרץ כך, שהרי טעמו של ר"ע לכך ש"אענ"ד" הוא הפסוק "עד עמדו", ועל כרחנו "לא מצי חזי ליה זכותא הוא ענין אחר. אפשר להסביר גם להיפך: הסבר הרז"ה לא נראה כלל לרמב"ן, (גם לגבי האוקימתא הראשונה), כפי שמקשה רשב"א (הנ"ל) שמדוע לה לגמרא להמציא טעם חדש שלא מצאנו בדברי ר"ע; ולכן העדיף לפרש שבאמת אין כוונת הגמרא לומר שזה טעמו של ר"ע. (יש לציין, שמחידושויו לכתובות שם נראה שהוא מסופק במסקנתו שם אם אמנם לאוקימתא השניה בב"ק מדובר גם בראו ביום).

רמב"ן מוסיף ליישב את הקושיה מדין טריפה בסנהדרין עה. בכך ששם הורגים אותו בב"ד זה כי אין ברירה, כי ב"ד אחר לא יוכלו לדון ע"פ עדותם של אלו, כי היא עשאאי"ל, וכדי לקיים "ובערת הרע מקרבך", דנים אותו ב"ד זה; ומביא ראיה לכך ממה שהגמרא עצמה מביאה את הפסוק "ובערת". יש להסיק מדבריו, שגם באדם רגיל שהרג בפני ב"ד, אם מאיזו סיבה אין אפשרות להביאו לב"ד אחר, ידוהו בב"ד הרואים. אך דבריו קשים, וכי משום שאין ברירה מוותרים על דיני דיינים? הרי מאותה סברה היה לנו לומר שאם הרג שלא בפני ב"ד חייב ע"פ עדים, שלמרות שזו עשאאי"ל, הרי אין ברירה. אמרי סופר (כאן) מקשה עוד, שהיה לגמרא להביא דין זה של טריפה בסוגיית "בעינן קרא כדכתיב", כדוגמה למקרה שא"צ קרא כדכתיב.

בדברי רמב"ן משמע שפוסק כר"ע, כפי שכתוב "אתיא כהלכתא משום עד עומדו וכו'" וכן ממה שלא תירץ את הקושיה מטריפה, בכך שאין הלכה כר"ע והגמרא בסנהדרין היא כר"ט וכהלכה.

שיטת הרשב"א

ח' הרשב"א (החדש) על ר"ה כותב, שבאמת עיקר הדרשה היא מהפסוק "עד עמדו", אלא שכיון שהפסוק "זהצילו העדה" מובא לכמה עניינים בש"ס, הגמרא הביאה אותו גם לדין זה, מכיון שבסופו של דבר התוצאות משתי הדרשות שוות, וכך דרך הגמרא לא להקפיד להביא דוקא את הפסוק העיקרי (ובחידושויו לב"ק ולכתובות כא: מביא הרשב"א כטעמו של ר"ע, "לא מצו חזי וכו'" - והוא לשיטתו, שכיון שאין נ"מ, אין להקפיד להביא דוקא את הדרשה העיקרית). הוא מסביר, שגם אם ראו ביום הרי לא יוכלו לראות לו זכות (כרש"י, שלא יוכלו בכלל "להפוך בזכותו", שלא כבעל המאור, שזה ענין הקשור לבדיקת העדות). ואת הקושיה מב"ק מתרץ, שרק את ר"ט העמידו בשראו בלילה, אבל ר"ע דיבר גם ביום (ובחידושויו לב"ק כתב שיש שאינם גורסים כלל "שראו בלילה", וכתוב שהיא גירסה נכונה - אבל מסיבה אחרת, עיי"ש). לקושיה שמב"ק משמע שטעם ר"ע הוא אענ"ד הוא לא התייחס; כנראה, הוא לא התקשה בזה כלל כי הבין כפי שהסברנו לדעת רמב"ן (לאוקימתא השניה), שאין זה טעם אלא דין, שאין עד נעשה דין, ולא נתן טעם,

והטעם נתפרש כאן ובר"ה. מדבריו בחידושי (החדשים) לכתובות נראה שרשב"א פוסק כר"ע, שכן הוא מסכם שם את דיני "עד נעשה דיין", וכותב "בנפשות, כר"ע שאפילו עד הרואה אין נעשה דין" (אבל בחידושי לב"ק, בסיכום דומה, אחרי שמביא את ר"ע, הביא שלפי "רבנן", גם בנפשות עד הרואה נעשה דיין; ואולי צ"ל "רמב"ם", כי מדבריו נראה שזאת דעתו, כר"ט, כפי שנראה לקמן).

שיטת הריטב"א

הריטב"א בחידושי כאן מתרץ, שהדרשה כאן היא העיקר, והטעמים שנאמרו בב"ק ובר"ה הם לטעמא דקרא, והם סוגיות חלוקות בשאלה אם הטעם של הפסוק הוא שאין ענ"ד, ומדובר דוקא בראו בלילה, וזה המקור לכלל אענ"ד בכל התורה, או שטעמו הוא דלא מצו חזי לי זכותא. (ולמרות שבב"ק יש תירוץ אחר, הרי ריטב"א בחידושי לכתובות ולר"ה סובר שגם לפי התירוץ השני, מדובר שראו בלילה). אמרי סופר מקשה על הריטב"א, שהיה לגמרא שם להביא קודם את העיקר "עד עמדו", ורק אח"כ לומר טעמא דקרא. את הקושיה מטריפה, תירץ הריטב"א כמו הרמב"ן, שכיון שאין אפשרות אחרת, הם עצמם דנים אותו משום "ובערת הרע מקרבך".

הריטב"א פוסק כאן הלכה כר"ע, וכן פוסק בר"ה ובכתובות. אך עדיין לא ברור אם לדעתו גם בראו ביום פסולים לדונו, שהרי הוא סובר שיש מחלוקת סוגיות אם טעמו של ר"ע הוא משום אענ"ד ודוקא בראו בלילה, או משום שלא יכולים למצוא לו זכות, וא"כ ה"ה בראו ביום. אבל יש לדייק ממה שלא תירץ את הקושיה מטריפה, שמדובר שראו ביום וכסוגיה דב"ק שכשירה בכה"ג – מכאן שהוא סובר שאין כך הלכה.

אך הריטב"א בר"ה ובכתובות כותב בדרך אחרת ממה שהוא כותב כאן. שם הוא הסביר, שמה שהעמידו בב"ק "שראו בלילה", היא אוקימתא רק לר"ט, אבל ר"ע פסל גם בראו ביום, משום "והצילו". ולפי"ז ברור שלדעתו הלכה כר"ע, וגם ביום צריך ב"ד אחר, כיון שהסוגיה בב"ק אינה חולקת כלל על הסוגיה דר"ה. ובהתאם, בר"ה הוא כותב ביישוב הקושיה מדוע לא הובא שם הפסוק "עד עמדו", שהגמרא לא דייקה, והביאה את הפסוק "והצילו העדה" כאילו בתור טעמא דקרא של "עד עמדו", ולא כתב שהסוגיות חלוקות בטעם (ובתחלת דבריו בר"ה שם כתב כתירוץ הרשב"א, ויתכן שהוא משלב את שני התירוצים; או שמש"כ"ה"נ נקט וכו", צ"ל "א"נ", כלומר, שאלו שני תירוצים שונים).

לכאורה, יש סתירה בדברי הריטב"א. כנראה, הוא חזר בו כאן ממה שכתב שם, שהרי חידושי למסכתין מאוחרים מחידושי לכתובות ולר"ה: שם הוא מזכיר את הרשב"א בלשון נר"ו (ראה מבוא לחי' לכתובות, ובחידושי לר"ה יד.), ואילו כאן הוא כותב "רשב"א ז"ל" (עי' לדוגמה בחי' לדף ב.). אך לא מובן מדוע חזר בו, שכן לכאורה פירושו כאן קשה:

א. מדוע יפרש שהסוגיות חלוקות, הרי בפשטות כשהגמ' העמידה בב"ק "כשראו בלילה", הכוונה רק על ר"ט, כי זה מספיק כדי ליישב את הקושיה על ר' יהודה נשיאה – לומר שהוא כר' טרפון, שפוסל רק בלילה;

ב. איך מהווה "אענ"ד" טעם לדברי ר"ע שבלילה פסול, כיון שהוא לא מביא מקור או סברה לעצם הדין שאענ"ד. ונראה שהריטב"א דייק ממה שהגמרא בב"ק לא חילקה בין דיני נפשות לבין דיני ממונות (שהרי המקרה של ר' יהודה נשיאה היה של ממונות), ומכאן שהגמרא אינה מבינה שטעמו משום "והצילו העדה" ששייך רק בדיני נפשות, אלא טעמו קשור לדיני עדות ששייכים גם בדיני ממונות, ולכן פירש שלגמרא שם ר"ע פוסל רק בלילה משום "אין עד הרואה נעשה דין". והוא יאמר, שמה שהגמרא לא חילקה באמת בין נפשות לממונות, הוא כי מלשון ר"ע בברייתא משמע שטעמו כללי לכל דיני עדות, שאומר רק "אענ"ד", ואילו טעמו היה "והצילו" היה לו לפרש. ולפי"ז צ"ל שמה שנקטו בברייתא את המקרה של "הרג את הנפש", הוא לחידוש, שגם בעבירה חמורה כזאת, כשב"ד ראו בעיניהם, אין הורגים אותה.

לעומת זאת, שאר הראשונים (הנ"ל) פירשו שהאוקימתא בב"ק מתייחסת רק לר"ט, אבל ר"ע פוסל גם ביום, משום "עד עמדו", ו"והצילו", ומה שהגמרא לא חילקה בין דיני נפשות לדיני ממונות, הוא כי יותר מסתבר היה לה לומר שר"ט סובר (בראוהו ביום) שכשרים משום "לא תהא וכו'", גם בדיני נפשות, מאשר לומר שר"ע מכשיר עד המעיד בדיני ממונות.

יש למצוא נ"מ בין אם הטעם הוא משום "והצילו העדה", לבין אם הטעם הוא "אענ"ד", במקרה שב"ד שראו שהרג, עברו ודנו והרגוהו. אם הטעם הוא שאענ"ד, הרי הדיינים פסולים לדון, ואין כאן גמ"ד, ומי שהרגו חייב מיתה; אך אם הוא משום "והצילו", יתכן שזה רק דין לכתחילה, אבל בדיעבד הגמ"ד מועיל, וההורגו יהיה פטור (ויד המלך על הרמב"ם הסתפק בשאלה זו).

שיטת תוס'

תוס' בר"ה בב"ק ובב"ב קיד. פירשו שעיקר הטעם הוא מדרשתנו "עד עמדו", ומה שנאמר בר"ה "והצילו" הוא רק להסביר מדוע לא נלמד מדיני נפשות לכל התורה. בכך הם עומדים בשיטת רמב"ן. הם לא עוררו קושי מהגמ' בב"ק; מכאן שלדעתם אין קושי, כי דברי ר"ע "אענ"ד" מכוונים לטעם של "עד עמדו".

נקודה חדשה יש בדבריהם בר"ה, שם אמרו שר"ע משהו מכה חברו לדיני נפשות, "כדמוכח בפ' החובל". כנראה, הם הבינו שקושיית הגמרא בב"ק היא גם מר"ע, שכמו שר"ע סובר בד"נ שאענ"ד, אפילו עד הרואה, גם במכה חברו כן, ואיך ר' יהודה נשיאה דן. בנוסף, הגמרא בב"ק שם מקשה אח"כ על ההבנה שר"ע סובר שאענ"ד, מברייתא העוסקת בחבלות, ומכאן שהגמרא אינה מבדילה בין ד"נ למכה חברו (אך תוס' רא"ש בשטמ"ק בב"ק כותב, שהקושיה שם היא משום שבברייתא מוזכר גם לשון רציחה). אך קשה לומר שקושיית הגמרא היתה גם מר"ע, כי א"כ יוצא שבתירוץ "כשראו בלילה" רוצים לומר שר"ע מכשיר עד הרואה ביום, ואיך זה מתיישב עם הטעם "לא מצו חזי לי זכותא" ששייך

לכאורה גם ביום (אא"כ נפרש כבעל המאור, שטעם זה שייך לבדיקת עדות, ולכן שייך רק בלילה, כנ"ל)? וצריך לומר, שדעתם היא שהטעמא דקרא של "עד עמדו" הוא בדיני עדות, שמי שהוא עד לא יכול להיות גם דין, וזה שייך רק בלילה, כי ביום דנים ע"פ ראייתם; והטעם של "והצילו העדה" בא עוד לצמצם את הדין, שהוא רק בדיני נפשות (ובמכה תברו), אבל אין בטעם זה כדי להרחיב את הפסול גם לראו ביום, כיון שעיקר הטעמא דקרא הוא בדיני עדות, הנחוצה רק בראו בלילה. לעצם דבריהם, שגם מכה חברו בכלל למרות שיש הגבלה של "והצילו", צריך לומר שהסברה היא על דרך "מה לי קטלה כולה מה לי קטלה פלגא", שגם בחבלות יש מעין מיתה (אם כי שם המדובר היה בבושת). ועי' פני יהושע על ב"ק שתמה איך תוס' בר"ה השוו מכה חברו לדיני נפשות; ועי' ייטב לב פ' מסעי המסביר שכוונתם למקרה שבסוף מת מאותה מכה.

על כל פנים, מדברי תוס' בב"ק מוכח שהם חולקים על התוס' דר"ה הנ"ל, שהרי כתבו בב"ק (בדיבור השני) שלפי תירוץ הגמרא ר' יהודה נשיאה מתיישב גם כר"ע, משום "דלא גמר מדיני נפשות". כלומר, אמנם ר"ע פוסל בדיני נפשות עד הרואה גם ביום, אבל במכה חברו שהוא דיני ממונות, הוא סובר ש"לא תהיה שמיעה גדולה מראייה", ואין צורך כלל בעדים וכולם כשרים לדון. הרי, שלדעתם ר"ע סובר שבד"נ גם ביום פסול, ובמכה חברו עד הרואה כשר.

תוס' בסנהדרין עה. כתבו שהמקרה של טריפה שהרג בפני ב"ד, הוא בכגון שהרג ביום, ודנים ע"פ ראייתם. יתכן שהם סוברים כתוס' בר"ה, שלר"ע ביום עד הרואה כשר, ובאים להעמיד את הגמרא שם כר"ע. יתכן אמנם שהם סוברים כתוס' בב"ק, ובאמת הגמ' אינה כר"ע אלא שהם באו ליישבה אליבא דר"ט; אבל לא נראה לומר כך, שהם התעלמו מר"ע, שהרי הם ציינו לסוגיה בב"ק שם ר"ע מוזכר.

הבנה חדשה בדברי ר"ע יש בדברי תוס' בכתובות. הם אומרים, שטעמו הוא משום "והצילו העדה" כמפורש בר"ה; ומציינים כמקור בהבאתם את ר"ע, את המשנה בדף ה: , שם אומר ר"ע שאפילו מאה שראו ונמצא אחד קרוב או פסול, כולם פסולים להעיד כי כולם נעשו עדים. וצ"ע מדוע לא הביאו את הפסוק "עד עמדו".

לפסק ההלכה, תוס' בכתובות הביאו (בסכמם את דיני אענ"ד) רק את דעת ר"ע. גם בר"ה כתבו תוס' בסתם שעד הרואה פסול בד"נ, בלי לציין שזו דעת ר"ע. אך בב"ק הם הביאו אחרי דעת ר"ע, את דעת "רבנן" שעד הרואה כשר גם בד"נ.

ראשונים אחרים

המאירי כאן, בר"ה, בכתובות, בב"ק ובב"ב פוסק שעד הרואה אנ"ד בד"נ, ומנמק בכך שלא יוכלו למצוא לו זכות; ורק בדבריו במכות מוסיף את הפסוק "עד עומדו". בסנהדרין עה. הוא מתרץ את הקושיה מטריפה, בכך שכיון שהוא טריפה, אין חוששים להצלתו ואין כאן משום "והצילו העדה", ועוד, שאם לא נהרגנו, ירגיל עצמו בכך. לפי"ז, באדם רגיל

שהורג בפני ב"ד לא נהרגנו אפילו אין שום ב"ד אחר שיכול לדונו, כיון שאין הטעמים האלה שייכים בו. אמרי סופר העיר שמאירי לשיטתו, שעיקר הטעם פה הוא משום "והצילו", א"כ כאן שאין לחשוש להצלתו, יכול אותו ב"ד לדונו. אך הוא מקשה על סברתו השניה, הרי בלא"ה לא ירגיל עצמו בכך, שהרי מכניסים אותו לכיפה. אך עי' חזו"א סנהדרין סי' כא ס"ק ה' שכותב שסנהדרין שראו באחד שהרג את הנפש אינם יכולים אפילו לדונו בהכנסה לכיפה (וי"ל שראיתו מהסוגיה דסנהדרין, שהבין כתירוץ השני של מאירי או כתירוץ רמב"ן, שמבוססים על כך שאין פתרון אלא לעשות כאן יוצא מן הכלל ולדונו).

רבינו קרשקש בגיטין ה: פוסק כר"ע, וכותב שהטעם הוא "והצילו העדה". ר"ן על הרי"ף כתובות ח: (מדפי הרי"ף) פוסק שעד הרואה אנ"ד בד"נ, משום שלא יוכלו למצוא לו זכות. אבל בחידושיו לר"ה כותב שעיקר הטעם הוא "עד עמדו", והטעם של "והצילו" בא רק להסביר מדוע לא נלמד משם לכל התורה.

החינוך מצוה תט פוסק כר"ע (כפי שכותב בדעתו מג"ח שם), ומביא את הפסוק "עד עמדו" כמקור ללא תעשה זה, וכותב שמשרשי המצוה הוא, שכיון שדיני נפשות הם ענין קשה, וצריך דקדוק גדול, לכן צריך להציל את הנידון כל שאפשר, ואם מי שראה בעיניו ידון, לא יוכל להפוך בזכותו, כי יתעורר לבו בחיובו.

הרא"ש ב"ב פ"ח סי' ד פוסק כר"ע שעד הרואה אנ"ד בד"נ, משום הפסוק "עד עמדו", ו"והצילו" מלמד שאין לומדים משם לשאר דינים; וכך פי' גם בתוס' רא"ש בר"ה ובכתובות. נמוקי יוסף בכתובות פוסק כר"ע, וכותב שטעמו הוא "והצילו".

ר"ת בס' הישר הי' תקמה מסביר שעיקר טעם ר"ע הוא "עד עמדו", ומש"כ "אענ"ד" הוא לדבריו דר"ט, שיודה לו לפחות שבלילה פסולים, ומש"כ בר"ה "אפילו ר"ע לא קאמר אלא התם משום דלא מצי חזי לי זכותא", הכוונה היא, שאפילו ר"ע של ה"לדבריו", שטעמו משום אענ"ד; כלומר, שכ"ש שר"ע עצמו בטעמו "עד עמדו" שייך רק בדיני נפשות שבו הפסוק מדבר.

תוס' רי"ד ב"ב שם כותב שטעם ר"ע משום שלא מצו חזי ליה זכותא. תוס' ר"ש משאנן בכתובות כתב שעיקר הטעם משום "עד עמדו", ו"והצילו" הוא כדי שלא נלמד משם דיני ממונות.

חי' ראב"ד על ב"ק כותב שהטעם הוא משום "והצילו".

נציין גם שערון השלחן חו"מ תכה ה' פוסק שצריך ב"ד אחר לדונו, כר"ע.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם המצויין בעין משפט אינו כותב את דינו של ר"ע שאפילו ראו ב"ד את הרציחה, צריכים שב"ד אחר ידינהו, ורק כותב שצריך שב"ד ידונו את הרוצח, ולא יוכלו העדים להורגו. ודבריו אלו מקבילים לדבריו בס' המצוות ל"ת רצב, שמפסוק זה למדים שאסור גם למי שראהו שהרג, להורגו, עד שיעמוד בב"ד.

בפרק ב מהל' רוצח הל' ט, הוא מביא את הדין שב"ד שראו טריפה שהרג, הורגים אותו משום ובערת הרע מקרבך.

בהל' עדות, ה, ח, משמע שפוסק שעד הרואה נעשה דיין גם בדיני נפשות, שכן הוא כותב רק שעד המעיד אנ"ד אפי' בדיני ממונות (ומחלק ביניהם רק לענין עד שהעיד ורוצה ללמד זכות או תובה); וכך כתב בדעתו כסף משנה שם, שפוסק כר' טרפון ולא כר' עקיבא, וכדעה בכתובות פד: שהלכה כר"ט נגד ר"ע כי היה רבו.

נביא כאן סיכום של דברי האחרונים (מנחת חינוך תט, טורי אבן ר"ה, חי' רפאל כאן, אמרי סופר כאן, שומר ציון הנאמן גליון קא ו - קמה, נתן פרוי כאן, עיניים למשפט, מנחת קנאות סוטה פ"ט, הערות לתור"פ 114, אמבוהא דספרי על ספרי זוטא מסעי כג, תומים סי' ז ס"ק ז) בבאור שיטת רמב"ם בסוגייתנו:

כיון שרמב"ם פוסק לגבי גואל הדם כר"ע וריה"ג שאין איסור על גואה"ד להרוג את הרוצח, הוא נאלץ לדרוש את הפסוק "עד עמדו" כפי שר"ע דורש אותו כאן, אבל הוא לא גרס בדרשה כאן את המלה "אחר", אלא גרס "שארין ממיתין אותו עד שיעמוד בב"ד", כפי שהגירסה בספרי זוטא (והובא בילקוט שמעוני) פ' מסעי אות יב, וא"כ הדין שנלמד כאן הוא רק שצריך שב"ד ידונו אותו, אבל הפסוק לא מלמד שב"ד אחר ידונו אותו. או, שאפילו גרס רמב"ם כאן את המלה "אחר", הוא סובר שהדרשה לא באה ללמד שצריך ב"ד אחר דוקא, (ואת זה גם א"א ללמוד ממשמעות הפסוק), אלא רק שצריך ב"ד שידונו; אלא שר"ע לשיטתו, שסובר שעד הרואה אנ"ד בד"נ משום שלא יוכלו למצוא לו זכות (כפי שמסבירה הגמרא בר"ה), לכן הוסיף מעצמו את המלה "אחר" כיון שהאמת היא לדעתו שצריך ב"ד אחר, אבל לא שפרט זה נלמד מפסוק זה (ומתורצת הקושיה, מדוע הובאו טעמים שונים כאן ובר"ה - הרי הדינים הנדונים בכל סוגיה הם שונים). אבל רמב"ם העתיק את הדרשה רק לדין המצומצם שצריך ב"ד שידונו, ולא הביא את הפרט הנוסף שצריך ב"ד אחר, כי בזה הוא לא סבר כר"ע, אלא כר"ט, שעד הרואה נעשה דיין, וטעמו, שהוא סובר שלמרות שראו שהרג, יכולים להפוך בזכותו. ומה שפסק כר"ט, כבר הבאנו את הסבר הכ"מ, שהוא סובר שהלכה כר"ט נגד ר"ע; אך לח"מ שם הקשה, שבמקום אחר מצאנו שפסק כר"ע נגד ר"ט. לפיכך, ביארו האחרונים שטעמו הוא משום דברי רבא בסנהדרין לגבי טריפה שהרג בפני ב"ד, שאינם מתיישבים לפי ר"ע שהרי לדעתו לא יכול ב"ד הרואה לדונו (ולא נראה לו תירוץ הרמב"ן שרבא חייב שם משום שאין ברירה וצריך לקיים "ובערת הרע מקרבך", כפי שהראינו לעיל שיש קשיים בדבריו; וכך גם לגבי תירוץ המאירי), ומכאן שרבא פסק כר"ט. ומנין למד רבא לפסוק כר"ט? הסביר אמרי סופר, כיון שהמשנה בסנהדרין פא. אומרת (לפי אוקימתת הגמרא) שמי שנגמר דינו למיתה קלה וחזר ועבר עבירה שמיתתו חמורה יותר, נדון בשניה, והסבירו תוס' שם שמדובר שעבר את השניה בפני ב"ד (כי ע"פ עדות א"א לדונו בשניה, כי זו עשאא"ל כי היא כבר גברא קטילא כשרצו להורגו עדי השקר), ומטעם "ובערת" - הרי שהתנא של המשנה סובר

כר"ט שא"צ שב"ד אחר ידון אותו. ומה שהגמ' נזקקה לטעם של "ובערת", ולכאורה אם רבא פוסק כר"ט בלא"ה יש כח לב"ד להורגו כמו כל אדם – הסבירו אמרי סופר וחביון עוז (על רמב"ם רוצח ב ט) שבלי פסוק זה הו"א שאין להורגו כי הוא גברא קטילא (וכך משמע מלשון הרמב"ם שמביא לגבי הריגת טריפה את "ובערת" לפני שאומר שמדובר שהרג בפני ב"ד, משמע שזה בא לענות על חסרון עצמי בטריפה, לא על חסרון בדיינים). מרומי שדה בר"ה הסביר שצריך "ובערת" כי למרות שאומרים "לא תהא שמיעה גדולה מראייה" לר"ט, מ"מ לכתחילה צריך עדים. (ואעפ"כ, העדיף רמב"ם לומר שרבא כר"ט ו"ובערת" בא לפרטים אלו, מלומר שרבא כר"ע ו"בערת" בא לחייב למרות שיש חסרון בכשרות הדיין, כי לא הסתבר לו ש"ובערת" דוחה חסרון מהותי בכשרות הדיין, והוא רק יכול לדחות פרטים צדדיים כאלו שמנינו).

האחרונים הקשו, שרמב"ם בסהמ"צ שם מביא את הדרשה עם המלה "אחר", וא"כ הוא סתר את עצמו? וצ"ל, שהוא הביאה רק כי כך היה כתוב בברייתא, אבל הוא לא פוסל כמותה בפרט זה; ובאמת בכל דבריו שם אינו כותב שצריך ב"ד אחר (ואגב, יוצא מדבריו שם שהוא גרס גם בספרי זוטא "אחר", דלא כלפנינו, שהרי הוא מצטט כך את ה"מכילתא", שכך מכנה רמב"ם את הספרי זוטא).

לכאורה קשה, מדוע צריך פסוק ללמד שצריך שב"ד ידונו, הרי זה פשוט שהרי אל"כ לא היה צורך בדיינים? וי"ל, שהפסוק בא ללמד שההורגו חייב מיתה (כפי שכותב חינוך תט), ורק אחרי גמ"ד הופך להיות גברא קטילא. אך א"כ מזדקרת קושיה, מנין לר"א דין זה, כיון שהוא משתמש בפסוק זה לענין גואה"ד? ואפשר לומר שר"א סובר שזו סברה פשוטה וא"צ פסוק; או, שכיון שר"א למד אסור לגואה"ד להורגו לפני שב"ד דנוהו למיתה, כ"ש שאדם אחר אסור להורגו, וחייב עליו מיתה.

יש להעיר על קושי בלשון הרמב"ם, "אין ממיתין אותו העדים ולא הרואים אותו" – מה ההבדל בין עדים ל"רואים"? אמרי סופר הערה ו כותב ש"עדים" הם אלו שהתרו בו, ו"רואים" הם מי שלא התרו (וכ"כ משפטים לישראל עמ' רסה); ושומר ציון הנאמן גליון קא הסביר (כנראה) ש"עדים" הם הכשרים לעדות, ו"רואים" הם הפסולים. אך לא מובן עדיין מה העניין הכפילות זו. יתכן שיש להגיה על פי ספרי זוטא, שם הלשון "הרי עדה שראו באחד שהרג את הנפש", שגם ברמב"ם צ"ל "העדה" במקום "העדים", ובכך גם יונח קצת מהקושי, מה הו"א שא"צ ב"ד, שהיה מקום לומר שהעדה דהיינו הצבור יוכלו להרוג את העובר בלי ב"ד, בתור תקנת הצבור.

לעומת כל אלו, עי' בהערות על מעשה רקח לרמב"ם כאן, ובמשפטים לישראל עמ' קו ו – רסה, ובהערות לחי' רשב"א לר"ה מס' 134, שמסבירים שרמב"ם פסק כר"ע (כשאר הראשונים). אך הם לא הסבירו מדוע רמב"ם לא הביא את הדין שאפילו ב"ד ראוהו, פסולים לדונו; וגם מדוע לא כתב בהל' עדות שגם עד הרואה פסול.